

І. А. Белоусова,
кандидат економічних наук, доцент,
народний депутат України,
докторант Університету економіки та права «КРОК»

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СТРАТЕГІЧНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито сутність економічної безпеки держави, питання забезпечення якої особливо актуалізувалися в умовах світової фінансово-економічної кризи і посилення кризових явищ усередині країни. Автором визначено засади та здійснено поелементний аналіз економічної безпеки держави, запропоновано сценарії розвитку стратегії економічної безпеки України як важливої складової національної безпеки держави.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, стратегія економічної безпеки, ефективна економіка.

І. А. Белоусова

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СТРАТЕГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье раскрыта сущность экономической безопасности государства, вопросы обеспечения которой особенно актуализировались в условиях мирового финансово-экономического кризиса и усиления кризисных явлений внутри страны. Автором определены основы и осуществлен поэлементный анализ экономической безопасности государства, предложены сценарии развития стратегии экономической безопасности Украины как важной составляющей национальной безопасности государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, стратегия экономической безопасности, эффективная экономика.

I. A. Belousova

ECONOMIC SECURITY AS STRATEGIC CONSTITUENT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Essence of economic security of the state is exposed in the article, the questions of providing of which especially actualised in the conditions of world financial and economic crisis, and also strengthening of the crisis phenomena inside the country. The author determined the bases and made the memberwise analysis of economic security of the state, offered the scenarios of development of strategy of economic security of Ukraine as an important constituent of national safety.

Key words: national security, economic security, strategy of economic security, effective economic.

Постановка проблеми. Як свідчить історія, національна безпека України асоціювалася переважно з безпекою держави, і головною турботою було забезпечення цілісності державної структури, безпеки владних інститутів, стійкості внутрішніх та зовнішніх системних зв'язків. У XXI ст. ми дивимося на державу не тільки як на владний каркас, а сприймаємо її як складну систему – соціокультурну, соціотехнічну і соціоприродну водночас.

Через недосконалість державного управління соціально природа феномену безпеки, на жаль, постійно виявляється у серйозних надзвичайних ситуаціях, кризових внутрішньополітичних процесах, невідповідності реальних дій влади декларативним заявам, кризі довіри у відносинах зі стратегічними партнерами тощо.

Безпека життєдіяльності як складова національної безпеки займає нині значне місце завдяки поширенню принципів гуманізму, розумінню залежності рівня безпеки системи від рівня безпеки окремих її елементів. Якщо безпека – це необхідні умови існування, то забезпечення

національної безпеки загалом – це підтримання цілісності державної структури, стійкості й безпечності її системних зв'язків, а також створення нормальних та безпечних умов функціонування всіх її елементів. А найціннішим елементом держави є людина, нормальна життєдіяльність якої і забезпечує стабільну та надійну реалізацію системних зв'язків [1].

Таким чином, безпека – це не стан захищеності, а умови існування суб'єкта, які він контролює. Забезпечення безпеки – еволюційний процес створення сприятливого середовища для життєдіяльності суб'єкта, процес оволодіння ним необхідними умовами власного існування, за яких реалізуються його інтереси та здійснюються поставлені цілі, що базуються на людських цінностях. Отже, безпека – це умови, які дають змогу суб'єктам зберігати і відтворювати власні цінності.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні існує багато досліджень у сфері економічної безпеки та її складових. Вагомий внесок у теорію і практику економічної

безпеки зробили провідні західні та російські вчені: Дж. К. Ван Хорн та Й. Шумпeter, Л. Абалкін і В. Сенчагов [5, с. 12–23]. Важливу роль у теоретичному та емпіричному дослідженні цієї проблематики відіграють праці сучасних вітчизняних учених і практиків, а саме: І. Ф. Бінька, І. О. Бланка, О. Г. Власюка, З. С. Варналія, В. І. Грушка, М. П. Денисенка, М. М. Єрмошенка, С. А. Єрохіна, Я. А. Жаліла, О. І. Захарова, Т. Т. Ковальчука, А. Т. Ковальчука, С. М. Лаптева, В. І. Мунтіяна, П. Я. Пригунова, А. І. Сухорукова, В. С. Сідака, В. А. Тимошенко, В. І. Терехова, В. М. Федосова, В. І. Франчука, М. Г. Чумаченка, Л. Г. Шемаєвої, В. Я. Шевчука та інших [5, с. 7–14].

Водночас, попри велику кількість публікацій залишається багато невирішених проблем у теорії та практиці економічної безпеки, яка є основною складовою національної безпеки України. Окрім того, ситуацію ускладнює відсутність системності стосовно понятійного апарату у цій сфері, а також обґрунтованих пропозицій щодо впровадження сучасних методів та моделей управління економічною безпекою на всіх рівнях управління економікою. Все це й зумовило актуальність вибраної нами теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати існуючі теоретичні підходи стосовно формування економічної безпеки та напрацювати відповідні рекомендації щодо вдосконалення механізмів управління нею.

Основні результати дослідження. Питання про адекватність системи національної безпеки України реаліям ХХІ ст. залишається невирішеним як у науково-теоретичному, так і в практично-політичному аспектах. Причина – недосконалість традиційного соціально-філософського розуміння безпеки з огляду на статистику і динаміку змін у суспільстві та неналежну увагу до національної безпеки з боку держави.

Хоч із історичного погляду 19 років для держави – незначний період, упродовж нього Україна двічі формувала концептуальні засади національної безпеки – у 1997-му та 2003 рр. Однак швидкоплинність подій на міжнародній арені й певні еволюційні тенденції, що спостерігаються в розбудові національних систем безпеки інших країн, а також докорінні зміни в суспільно-політичному та економічному житті всередині Української держави спонукали до переосмислення концептуальних підходів у сфері національної безпеки.

Термін «національна безпека» започаткували США. Його вперше офіційно було використано Президентом Сполучених Штатів Теодором Рузвельтом. У своєму посланні Конгресу в 1934 р. він виправдовував захоплення зони майбутнього Панамського каналу інтересами «національної безпеки США». У 1947 р. Конгресом США було прийнято закон «Про національну безпеку». Відтак проблема національної безпеки стала однією із стрижневих у наукових дослідженнях американських і західноєвропейських учених у соціологічній, політологічній та економічній галузях. Після Другої світової війни США вирішили максимально використати тогочасні можливості свого впливу. Саме тоді американці розробили концепцію національної безпеки, а на її основі – доктрину державної безпеки. Закон «Про національну безпеку» зобов'язав усі державні структури США провадити цілеспрямовану політику щодо воєнно-політичного протистояння з Радянським Союзом та державами Варшавського договору [5].

Маємо зауважити, що у країнах Західної Європи зміна поглядів на національну безпеку як на діяльність,

сфокусовану переважно на запобігання воєнній небезпеці, пов'язаній із існуванням «зовнішнього ворога», відбулася ще на початку 1970-х років. Каталізатором подібної трансформації була глобальна енергетична криза й активізація діяльності світової спільноти у сфері охорони навколишнього природного середовища. Сконцентрованим поняттям національної та глобальної безпеки стало гасло «ефективна економіка плюс здорове довкілля».

Оскільки життя держави і суспільства розгортається в часі й просторі в різних сферах, національна безпека є багатоплановим явищем, що має політичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні та інші характеристики.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» зазначається, що: «Національна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, сучасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [1].

Створити і реалізувати в сучасних умовах ефективну стратегію безпеки, що забезпечує захист суспільства від різноманітних загроз, без глибокої наукової розробки фундаментальних проблем організації розвитку людського суспільства, вивчення природи його інтересів і суперечностей, механізмів їх розв'язання, раціонального комплексного використання ресурсів практично неможливо. Спроби емпіричного вирішення сучасних проблем, багато з яких за змістом і масштабами не мають аналогів в історії, не дають бажаних результатів, а інколи навіть посилюють негативні наслідки.

Пояснюється це, *по-перше*, тим, що всі види діяльності, спрямовані на забезпечення безпеки суспільства, мають багатоплановий характер. Тому створення загальної теорії безпеки передбачає тісну інтеграцію різноманітних наук. Об'єктивний процес диференціації знань і вузька спеціалізація практично перешкоджають визначенню сутності поняття безпеки. Тож очевидно є необхідність використання системних засобів дослідження проблем забезпечення безпеки особи, суспільства і держави.

По-друге, випадковість та невизначеність пронизують усі рівні організації матеріального світу. Це призводить до неоднозначного відображення процесів, що відбуваються у свідомості людей, а отже, до невизначеності й навіть ірраціональності їх реакції на вплив навколишнього світу. З огляду на наявність у кожного суб'єкта суспільства власної мети та інтересів, що зазвичай не співпадають із інтересами і метою інших суб'єктів, їх активні практичні дії породжують численні конфлікти аж до збройних. Відтак розробка загальної теорії національної та міжнародної безпеки не може здійснюватись на основі використання традиційних підходів до пізнання і теоретичного узагальнення діяльності людей, їх взаємовідносин між собою і з природою.

По-третє, організація соціальної системи та її розвиток не підпорядковуються досить точним законам і закономірностям, позаяк умови та засоби забезпечення соціальної стабільності здебільшого визначаються суб'єктивними факторами і є прерогативою індивідуального та колективного інтелекту. Дальший розвиток суспільних формацій важко передбачити, оскільки за одних і тих самих початкових умов він може здійснюватися різними шляхами (зокрема й тими, що призводять до загибелі). Тому розв'язання фундаментальних про-

блем національної та міжнародної безпеки істотно обмежується можливостями використання соціальних чинників розвитку [1].

Основними елементами міжнародної і національної безпеки є політична, економічна, воєнна, технологічна, екологічна, гуманітарна та інші сфери діяльності. Кожна зі сфер має певну специфіку, своєрідність. Водночас усі вони перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності.

Відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» [3], ця Стратегія визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

У Стратегії національної безпеки України для її економічної складової головну мету сформовано через критерій прийнятого рівня забезпечення економічної безпеки. Цей критерій є комплексним показником, що інтегрує у собі рівень конкурентоспроможності, можливість підтримання сталого розвитку, стан продуктивності виробництва та зайнятості населення, які, своєю чергою, є результатом узагальнення сукупності показників, що формуються на відповідних рівнях ієрархії «дерева цілей». Стратегія окреслює пріоритети та напрями діяльності держави у сфері національної безпеки. Головними для забезпечення прийнятого рівня економічної безпеки є поліпшення інвестиційного клімату, активізація інноваційної діяльності, реформування податкової системи і проведення земельної реформи.

З точки зору сьогодення науковою апарату найбільш виваженим можна вважати визначення економічної безпеки держави як загальнонаціонального комплексу заходів та механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, використання якого дає змогу досягнути та підтримувати стабільний розвиток економіки держави [5].

Економічна безпека країни має досить складну внутрішню структуру і формується на таких засадах (принципах):

- економічна незалежність (можливість контролю держави за національними ресурсами; досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, які б забезпечили її конкурентоспроможність і дозволили на рівноправних засадах брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями);
- стабільність і стійкість національної економіки (захист власності у всіх її формах, створення надійних умов та гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, які можуть дестабілізувати ситуацію);
- здатність до саморозвитку і прогресу (створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників тощо).

До основних структурних елементів економічної безпеки України належать: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека [5]. Існують й інші підходи до структуризації економічної безпеки [6].

Значний вплив на стан економічної безпеки справляє її головна складова – фінансова безпека. Для її забезпе-

чення держава повинна виробити та вжити ряд заходів, спрямованих на вдосконалення (а подекуди й реформування) фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем з метою підвищення ефективності функціонування економіки, її структурної збалансованості та стійкості до негативних впливів.

За офіційними статистичними даними, загальний рівень ВВП України у 2009 році проти рівня 1990 року становив 62%. Якщо ж рухатися за європейськими мірками розвитку, то рівня 1990 року за цим показником наша країна досягне у 2020 році (по 4% приросту ВВП у рік), а за рівнем ВВП, розрахованим відповідно до паритету купівельної спроможності на кожну людину, – невідомо коли. Водночас, для того щоб підтримати соціальні програми держави, щорічні темпи зростання ВВП в Україні повинні становити щонайменше 5% із забезпеченням кожного відсотку росту \$5–7 млрд. інвестицій, а це не менш як \$35–40 млрд. на рік [7].

Системний аналіз тенденцій і чинників інноваційного розвитку дає підстави для висновку, що Україна нині не спроможна забезпечити прискорений розвиток технологій та високотехнологічних галузей, оскільки параметри її інноваційно-технологічного розвитку вже давно перебувають за межами граничних інтервалів. На жаль, протягом усього періоду існування нашої країни як самостійної держави для її національної економіки були характерні: нееквівалентний зовнішньоекономічний обмін, залежність від багатьох зовнішніх чинників, виконання функції постачальника природної сировини і робочої сили для ТНК та розвинутих країн, які концентрують глобальний інтелектуальний потенціал. Економічні перетворення 1990-х рр., супроводжували різким падінням рівня виробництва і платоспроможності на тлі високих темпів інфляції, призвели до неухильного зниження інноваційної активності промислових підприємств, що нині набуло незворотного характеру [7].

Кризу формування капіталу, яку українська економіка пережила впродовж 1991–1996 рр. і яка мала своїм наслідком скорочення обсягу валового нагромадження основного капіталу в 6,8 разу, так і не вдалося подолати в наступні 1997–2008 рр. У 2008 р. обсяги валового нагромадження основного капіталу становили лише 44,7% його обсягу за 1990 р. Частка залучених та запозичених коштів, у тому числі кредитів банків, коштів іноземних інвесторів та інвестиційних фондів у загальному обсязі капіталовкладень дорівнювала 23%. Частка коштів іноземних інвесторів коливалася в діапазоні від 5,9% (2000 р.) до 3,3% (2008 р.) усіх капіталовкладень [7].

Окреме питання стратегії економічної безпеки – це тінізація економіки України, що набула тотального характеру в умовах фінансово-економічної кризи. За оцінками деяких експертів та дослідників, обсяг тіншової економіки сягає близько 60% ВВП, що становить на сучасному етапі реальну загрозу національній безпеці держави. За результатами досліджень Світового банку, Україна має найбільший неформальний сектор серед країн СНД та Східної Європи – приблизно 60% офіційного ВВП (на травень 2010 р.), що значно ускладнює «діагностування» економіки. Згідно з розрахунками західних фахівців, критичним для країни є щорічний обіг у сфері тіншового сектору в розмірі 15–35% ВВП. Якщо обіг тіншового бізнесу перевищує 30% ВВП, а

кількість працюючих на нього – 40% зайнятих, то економіка втрачає керованість [8].

Таким чином, Україна давно опинилася в «економічній прірві», пошуком виходу із якої майже ніхто не займається, а якщо і займається, то вкрай неефективно.

На наш погляд, можливі три сценарії розвитку стратегії економічної безпеки нашої держави.

Перший сценарій, який нам прогнозує більшість міжнародних експертів, полягає в тому, що Україна не спроможна вирватися із числа країн, які мають відсталу економіку.

За другим сценарієм, Україні потрібен «прорив» на базі інвестиційно-інноваційної моделі розвитку.

І, нарешті, третій сценарій передбачає поєднання першого та другого варіантів розвитку.

Тож новому Президенту України необхідно чітко визначитись: яку модель стратегії економічної безпеки, а відповідно і розвитку обере Україна в наступні 10 років.

Висновки. У результаті дослідження автором виявлено чітку закономірність залежності національної безпеки України та її стратегічної складової – економічної безпеки; наголошено, що національна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток країни, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Економічна безпека держави є однією з головних складових національної безпеки України.

Економічна безпека країни трактується як складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення держави на певному рівні, запобігання та усунення загроз, а також негативних наслідків їхнього впливу.

Економічна безпека держави значною мірою залежить від організації економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, що може бути визначена як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємств і відображена в оптимальних значеннях фінансових та бухгалтерських показників, серед яких: прибутковість і рентабельність бізнесу, якість управління, використання основних та оборотних засобів виробництва, структура капіталу, норми дивідендних

виплат за цінними паперами, а також їх курсова різниця як синтетичний індикатор поточного фінансово-економічного стану підприємства і перспектив його інноваційно-інвестиційного та соціально-економічного розвитку.

Література

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – С. 351.
2. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 18.07.1995 № 532-95-п // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – С. 149–157.
3. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 № 105/2007 // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 5–12.
4. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, трансформація: очерки на рубежі епох / Л. Бальцерович. – М.: Наука, 1999. – 332 с.
5. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К.: УЕП «Крок», 2008. – 401 с.
6. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика: збірник / Т. Т. Ковальчук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2004. – 638 с.
7. Ковальчук Т. Т. Актуалітети політики розвитку / Т. Т. Ковальчук, В. К. Черняк, В. Я. Шевчук. – К.: Знання, 2009. – 326 с.
8. Ковальчук А. Т. Фінансове право: проблеми розвитку та застосування: монографія / А. Т. Ковальчук, А. В. Матіос; за заг. ред. Л. К. Воронової; Київський ун-т ринкових відносин. – К.: Парламентське видавництво, 2010. – 480 с.
9. Крутов В. В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва в Україні / В. В. Крутов. – К.: Фенікс, 2008. – 406 с.
10. Соскін О. І. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив / О. І. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1 (103). – С. 47–55.
11. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін. – К.: КНЕУ, 2002. – 432 с.
12. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 10 квітня 2010 року

ІНТЕРНЕТ-ХОЛДІНГ
ІНСТИТУТУ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
55 веб-ресурсів
www.SOSKIN.info